

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

DİLENCİLER

ŞU İNSAN DENİLEN ET VE KEMİK HURDALARI

ÖMER OBUZ

ÖMER OBUZ

Siirt'te doğdu. Doktora eğitimini “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası” isimli teziyle tamamladı. Bu tez 2018 yılında *Türk Rönesansının Peşinde Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu* adıyla neşredildi. Bunun dışında *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950): Gelenek, Modernite, Milli Kimlik* (2017), *Ölüme Tutulmak: İstanbul'un Eski Bağımlıları* (2021) ve *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye* (2022) isimlerini taşıyan çeşitli çalışmaları bulunuyor.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	13
BAŞLARKEN	15
I	
DOĞU'DAN BATTI'YA DİLENCİLER	24
2	
OSMANLILARIN ZİHNİYETİ: Fİ SEBÎLİLLAH	39
<i>Ahvalim perişandır merhametli sultanım: Aliller, acîzler, marizler</i>	60
<i>Zinhar Salıverilmeyeler: Kâr ü kisbe iktidarı olanlar</i>	68
3	
GEÇ OSMANLI'DAN ERKEN CUMHURİYET'E METAMORFOZ	82
<i>Zihinler: Şarklı ama Garp-lılar</i>	89
<i>Kaygılar: Cennet arzusundan dünyevi bazza</i>	101
<i>Dualar: "İnşaallah tayyare piyangosu çarpar"</i>	106
<i>Dilenmenin biçimleri</i>	112
<i>Çalgıcı dilenciler</i>	118
4	
SEFALETE KARŞI İKTİDAR	128
<i>Darülaceze'de isyan: "Bağlasan durmaz"</i>	134
<i>İşsizlik Trajedisi</i>	141
<i>Açlık, yalmızlık ve tabutlar</i>	148

	5	
İFŞA VE DAMGA	153	
<i>Türkten gayrısı: Çingeneler, Kıptiler</i>	153	
<i>Kara Çarşaflılar</i>	160	
<i>Taşralılar</i>	165	
	6	
DIŞLAMANIN SOSYOLOJİSİ	173	
<i>Ürperten Hiciv</i>	173	
<i>Kaç aportmanları var -dı?</i>	188	
<i>Nefret, İstikrah ve Utanç</i>	200	
	7	
DİLENCİLERİ DİZGİNLEMEK	209	
<i>Sürgün ve dayak</i>	209	
<i>Boğaz tokluğuna işe koşmak</i>	217	
<i>Betona istif: Dilenciler kampı</i>	225	
		SONDEYİŞ 234
		KAYNAKLAR 237
		DİZİN 258

BAŞLARKEN

*İnsanlık da böyle ilerler: birkaç zenginle, birkaç dilenciyle
-ve bütün yoksullarıyla.*

E. M. Cioran

Dilenmenin tarihi bir nevi insanlığın tarihidir ki dilenciler, insanlık adına pek çok şey anlatırlar. Onlar kızgınlık ile şefkatin; tiksinti ile acımanın; öfke ile nefretin, özetle tüm insani duyguların yöneldiği ender insanlardı. Tanrı'nın muradını kazanma arzusuyla dilenenlere yönelen baskın duygu ise merhametti. Bu durum dilenciler ile yardım edenler arasında görünmez ama herkesin sırrına vakıf olduğu zımnî bir anlaşmayı doğurmuştu. Bu anlayış Antik çağlardan modern dünyaya pek çok anlatıda görülüyordu. *Odyseia*'da geçen bir anlatıya bakılırsa çoban Eumaios, dilenciye yardımı Tanrı Zeus'la ilgili görüyordu çünkü "veren de esirgeyen de" o idi:

Senden daha yoksul biri gelse kapıma, konuğum, ağırlamadan edemem onu, saygısızlık olur, tekmil yabancılar ve dilenciler Zeus'tan gelmedir çünkü, az verirsin ama hoş edersin ya onların gönlünü, bilirsin sen de, uşakların kaderidir yaşamak korku içinde, hele hizmet ettikleri, efendileri, akılsız olursa.¹

Hindistan'a ait olan ve içerisinde hepsi birbirinden ilginç 70 öyküden oluşan *Şukasaptati* isimli eserin çerçeve öyküsünde de yardımlar bir anlamda isteklerinin meşruluğu için yapılıyordu. Zengin bir adam, insanları kötülüklerden koruyan

¹ Homeros, *Odyseia*, çev. Azra Erhat-A.Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 2008, s. 240, 251.

Tanrı Brihaspati'den ve diğer tanrılardan bir erkek evladı dilemişti. Bunun için fırtına tanrısı Rudra adına kurbanlar kesti ve muhtaçlara yardım etti. Neticede tanrıların arzusuyla oğlu oldu, o da yaptıklarını bir kere daha tekrarlayarak kurban kesti. Dualar ederek dilencilere bol bol sadaka verdi.² Dede Korkut'ta Deli Dumrul, Azrail'in eşinin canını almaması için Tanrı'ya; düşküne, muhtaç olana yardım etmeyi vaat eden şu yakarıшта bulunmuştu:

*Ulu yollar üzerine
imaretler yapayım senin için
aç görsem doyurayım senin için
çıplak görsem donatayım senin için
alırsan ikimizin canını beraber al.*³

İlerleyen kısımlarda görüleceği gibi İslamiyet ve Hıristiyanlık'ta da düşküne merhamet edilmesi gerekliydi. Tanrı nazarında makbul olmanın yollarından biri, O'nun ihtiyaç sahibi diğer kullarına yardım etmekten geçiyordu. Gelgelelim düşkün ve dilenene ihsanda bulunmanın daha başka yararları vardı. Sözgelimi 19. yüzyıla ait *Tasvir-i Ahlak* kitabında Ahmet Rıfat, insana zevk veren üç şeyden birini acizlere ve zayıflara yardım ve ihsanda bulunmak olarak açıklarken güncel bazı araştırmalar da merhametin kişiyi iyi ve huzurlu hissettirdiğini ispatlıyordu.⁴

Her durumda dilencilere yardımların motivasyonunu büyük oranda inançtan kaynaklı merhamet sağlıyordu. Çalışmanın uygun yerlerinde görüleceği üzere, insanoglu başına gelen ya da gelmesi olası musibetler karşısında merhamete daha yatkın oluyordu. Dilenciye, düşküne, fukaraya hatta ağaçtaki kuş, sokaktaki kedilere yönelik tutum ve davranışla-

² Şengül Demirel, *Şukasaptati ve Hint Kültüründe Kadın*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016, s. 33,34.

³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: MEB Basımevi, 1960, s. 131, 132.

⁴ Ahmet Rıfat, *Tasvir-i Ahlak*, Tercüman 1001 Temel Eser, 1975, s. 372; Tiffany Watt Smith, *Duygular Sözlüğü*, çev. Hale Şirin, İstanbul: Kolektif Kitap, 2022, s. 184.

rın asıl belirleyicisi, mutlak huzura erme isteğiydi. Bu yüzden de uhrevi kaygıları baskın olanlar için muhtaç dilenciler, tabir caizse, “nimet”; dünyeviliğin göbeğindeki içinse düpedüz bela olabiliyorlardı.

Sadakayla Tanrı'nın rızasının kazanılacağına yönelik inançtan doğan dilencilere yardım isteği kabul edelim ki bir yönüyle yoksul ve dilencilerin araçsallaştırıldığı anlamına geliyordu. XVI. yüzyılda ressam Pieter Bruegel'in *Karnavalla Büyük Perhizin Kavgası* isimli ikonik tablosunda resmedilen iki dünyanın bir tarafında dilenciler, hastalar, yaşlılar ve sakatlar vardı. Bruegel dilencileri, diğerlerinin onları nasıl araçsallaştırdığını gösteren biçimde resmetmişti: “Zenginler büyük perhizde ve kilisenin basamaklarında sıralanmış dilencilere tevazuyla sadaka vererek merhametlerini gösteriyorlardı.”⁵

Tarihin önemli devlet adamlarından biri olan Nizamülmülk, Bağdat'ta hastalanınca hastalığını yenmek için miskin ve fukaraya sadakalar dağıtmıştı. İleri gelen devlet adamları ve sultanın ordusuna mensup olanlar da onun sağlığı için sadaka veriyorlardı.⁶ Ferîdüddîn-i Attâr'ın insanlara gizli ve açıktan sadaka vermelerini öğütlemesinin nedeni benzerdi: “Böylece yaratıcının kahrından kurtulursun.”⁷ İslam dininde sadaka öyle önemliydi ki ihtiyacı olanlara düşük ve kalitesiz malların verilmesine bile rıza gösterilmiyordu. Bu, Bakara Suresi 267. Ayette “âdi şeyleri vermeye kalkışmayın” uyarısıyla sabitti.⁸ Dinlerine son derece bağlı olan Müslüman Türkler için Tanrı'nın rızasını kazanma, yeryüzündeki tüm kaygıların önündeydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yoksullar ve dilenciler bu yüzden diğer bütün coğrafyalarda yaşayanların

⁵ Jacques Attali, *Gürültüden Müziğe*, çev. Gülüş Gülcügil Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021, s. 32.

⁶ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi, el-Kâmil- Fi't-Tarih Tercümesi*, C. 10, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, s. 174.

⁷ Ferîdüddîn-i Attâr, *Pendnâme*, çev. Adnan Karaismailoğlu, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, s. 115.

⁸ Yahya b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc- İlk Dönem Vergiler-*, çev. Osman Eskicioğlu, Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 140.

aksine çok daha şanslıydılar zira Osmanlılar, şayet biri avuç açmışsa ona mümkün mertebe iyimser bir tutum takınıyorlardı. Bu anlayış İslamiyet'ten kaynaklı olarak Osmanlı-Türk kültüründe, yaşanan tüm değişimlere rağmen yerleşikti. Bu kitabı yazma sürecimin pek çok safhasında yerleşik kültürün izlerinin ne denli güçlü olduğunu pek çok kez deneyimleme fırsatı buldum. Hatta çocukluk yıllarımda dilenenlere gösterilen iyimserliği ister istemez hatırlayıp durdum.

1980'lerin sonları ve 1990'larda, kimi günler güneş batınca dış kapının ürkekçe çalınışına dikkat kesilir, merakla karışık bir heyecan içerisinde annemin kapıya yönelişini gözlemlerdim. Önce bahçedeki ampul sararır, demirden kapı hafifçe aralanır, evin içerisine cırcır böceklerinin sesleri hücum ederdi. O kendine mahsus sesleri üstelik aynı dakiklikte çıkaran böceklerin akşam ritüeline, eşikteki kadının konuşması eşlik ederdi. Kapı önünde belirli belirsiz duran kadın, mahcubiyetle annemden yemek isterdi. Ona biraz beklemesi tembih edildikten sonra ev kapısı ayıp olur diye kapatılmaz ama zannediyorum mahremiyeti korumak için tamamen açık da bırakılmazdı. Hemen uygun araç-gereçlere yemekler doldurulurdu. Kapıya gelenler, talepte buldukları kişilere, bir anlamda Tanrı'nın rızasını kazanma fırsatı sunmuş oluyordular ki talep edilenin verilmesinin amacı buydu. Zihnim beni yanıltmıyorsa, kapımıza gelenler evde fazla olan ne varsa onu almayı teklif ediyorlardı. Şeker, çay gibi temel gıdalar dışında zannedirim temizliğe ihtimam gösterilmesinden ve bu tarz maddelere ulaşmanın zorluğundan bu insanlara kalıp sabunlar da verilirdi. Uzun lafın kisası bu insanlar, günümüzdekilerin aksine para yerine kullanabilecekleri şeyler istiyorlardı ve elleri boş gönderilmiyorlardı çünkü onlar sahtekâr ya da tembel değil, sefaletten kaynaklı rızık arayışındakiler olarak kabul görmüşlerdi.

Aynı yıllarda okuldan arta kalan zamanlarımı değerlendirebilmek için babamın yanına; bakırcılar, helvacılar, debbağlar, tiftikçiler ile peynircilerin kısım kısım dizildiği çarşıya gittiğim-de hâlleri pek pejmürde olan, parmakları avuçlarında küçük